

OKSANA WINNYCZENKO

Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie

„Prowent” od śmierci

Udział duchowieństwa i bractw ormiańskich w praktykach związanych ze śmiercią we Lwowie w pierwszej połowie XVIII wieku

„Nacja” ormiańska w wczesnonowożytnym Lwowie z racji na swoją tożsamość konfesyjną stanowiła środowisko odrębne od innych narodowości. Po unii Kościoła ormiańskiego z Kościołem rzymskim, a zwłaszcza pod koniec XVII i na początku XVIII w., Ormianie zaczęli coraz bardziej zbliżać się do katolicyzmu¹. Do połowy XVIII w. stali się oni gorliwymi katolikami, a ich obrządek uległ znacznej latynizacji². Nie doprowadziło to jednak do zatracenia przywiązania do tradycji ormiańskich³. W tym okresie Ormianie lwowscy byli otwarci na wpływy spoza swego środowiska. Zaznaczyło się to także w kulturze funeralnej, która była jednym z elementów tak życia prywatnego, jak i publicznego we Lwowie tego czasu. Właśnie wtedy dużą rolę zaczęły odgrywać ormiańskie bractwa kościelne, ponieważ do ich obowiązków należał m.in. udział w procesjach pogrzebowych oraz organizacja modlitw za dusze zmarłych Ormian. Główną rolę w praktykach powiązanych ze śmiercią odgrywało duchowieństwo ormiańskie, co wynikało z prawa pisanego i zwyczaju⁴. Warto w tym miejscu postawić pytanie, jakie usługi zapewniało duchowieństwo dla przygotowa-

¹ O. Вінниченко, *Структура та формуляр тестаментів львівських вірмен XVII – першої половини XVIII століть*, [w:] *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди його 80-річчя*, редкол. eadem, Львів 2012, *Українознавча наукова бібліотека НТШ*, ч. 33, s. 458.

² K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 68-69.

³ Idem, *Ormianie polscy czy ukraińscy? O sposobie pisania historii Ormian na ziemiach dzisiejszej Ukrainy zachodniej*, „Lehahayer. Czasopismo poświęcone dziejom Ormian polskich” R. 1, 2010, s. 167.

⁴ *Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604*, wyd. i wstęp O. Balzer, Lwów 1912, s. 55, *Studia nad historią prawa polskiego*, t. 5, z. 1.

jących się do śmierci, zmarłych i przedstawicieli ich rodzin. Równie interesujące jest, jaki dochód tego typu usługi przynosiły ormiańskiemu Kościołowi i duchowieństwu. Należy też zastanowić się, jaką rolę w tego rodzaju sprawach odgrywały bractwa ormiańskie. Dla badań tożsamości Ormian w okresie nowożytnym ciekawą jest również kwestia, czy duchowieństwo i bractwa innych obrządków brały udział w ormiańskich pogrzebach.

Uczestnictwo duchowieństwa ormiańskiego w praktykach powiązanych ze śmiercią wynikał z ogólnochrześcijańskiej tradycji pośredniczenia duchownych w drodze wiernych do zbawienia i życia wiecznego. Przygotowanie do śmierci, a więc spowiedź i spisanie testamentu⁵, należały do ważniejszych potrzeb umierającego.

Udział osób duchownych przy testowaniu był uzasadniony Statutem ormiańskim z 1519 r.⁶ Trzeba tu zaznaczyć, że nie mówiło o tym żadne prawo obowiązujące w Ko-

⁵ Prawnej istocie testamentów na terenach nowożytnej Rzeczypospolitej polsko-litewskiej poświęcone są liczne prace prawnicze i historyczne, w tym i publikacje autorki: J. Bardach, *Les dispositions à cause de mort dans l'Europe Centre-Este et de l'Est entre le 16e et le 18e siècle*, [w:] *Actes à cause de mort. Acts of last will*, part 3, Bruxelles 1993, s. 197-207; M. Mikuła, *Zakres przedmiotowy spadkobrania testamentowego w statutach litewskich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2010, t. 3, s. 131-143; idem, *Testament publiczny i prywatny w Statutach litewskich na tle praktyki prawnej*, [w:] *Prawo blisko człowieka – z dziejów rodzinnego i spadkowego. Materiały konferencji zorganizowanej przez Sekcję Historii Państwa i Prawa Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 7-8 marca 2007 r., red. idem, Kraków 2008, s. 177-193; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1, Kraków 2002, s. 304; B. Popiołek, *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009, s. 104-253; W. Zielecka-Mikołajczyk, *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów*, Warszawa 2012, s. 27-36, 169-266; O. Winnyczenko, *Praktyka spadkobrania testamentowego a rodzina szlachecka w świetle aktów ostatniej woli z ksiąg grodzkich lwowskich i przemyskich pierwszej połowy XVIII wieku*, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 6, 2014: *Rodzina na pograniczu kulturowym*, s. 53-74; O. Вінниченко, *Конфлікти в шляхетському соціумі кінця XVII – першої половини XVIII ст. на сторінках заповітів (на матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду)*, „Соціум. Альманах соціальної історії” 2007, вип. 7: *Конфлікт та порозуміння в історії середньовічної і ранньомодерної Європи*, s. 161-173; eadem, *Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського гродського суду)*, „Український історичний журнал” 2008, № 5, s. 68-87; eadem, *Заповіти шляхти Руського воєводства першої половини XVIII століття (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду)*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 2006, т. 252: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, s. 663-686; eadem, *Шляхетські тестаменти в канцелярії (На матеріалах львівських та перемишльських гродських актів першої половини XVIII століття)*, [w:] *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku. Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej w Okunince koło Włodawy 10-12 września 2007 roku*, red. H. Gmiterek, J. Łosowski, Kraków 2010, s. 635-655; eadem, *Заповіт сandomирського воєводи Яна Тарла (1750 р.)*, „Вісник Львівського університету. Серія історична” 2009, вип. 44, s. 385-415; eadem, *Виконання останньої волі сandomирського воєводи Яна Тарла (1750 р.)*, *Хронологія подій*, „Вісник Львівського університету. Серія історична” 2010, вип. 45, s. 93-124; eadem, *Спадкування за заповітом в українських землях. Генеза і правова регламентація у шляхетському середовищі Речі Посполитої*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 2010, т. 260: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, кн. 1, s. 74-87.

⁶ Statut ormiański z 1519 r. był opracowany także przez Oswalda Balcera. Dokładniej w: O. Balzer, *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie*, Lwów 1909, *Studia nad Historią Prawa Polskiego*, t. 4, z. 1; idem, *Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519*, Lwów 1910, *Studia nad Historią Prawa Polskiego*, t. 4, z. 2.

ronie, czy generalnie w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej, a już tym bardziej nie nakładano na wiernych obowiązku czynienia zapisów na rzecz Kościoła. Wręcz przeciwnie, szlacheckie prawo spadkowe wyraźnie wzbraniało zapisywać w testamentach majątki ziemskie instytucjom duchownym. Tymczasem wspomniany Statut ormiański, będący kodeksem prawa świeckiego, określał rolę księży ormiańskich przy testowaniu w następujący sposób:

Gdy który Ormianin będzie złożony chorobą, ma do siebie przyzwać duchownych i do tego dwóch albo trzech mężów w niczem nienagannych, równie też z urzędu starszych dla świadectwa i innych bliskich potomków ich albo swych.

Oprócz tego Ormianie według Statutu powinni byli najpierw „odkazać” albo „legować” coś „do kościoła swego, biskupowi i księżom”⁷. Wynika z tego, że rola Kościoła ormiańskiego i duchowieństwa była istotna przy układaniu testamentów przez wiernych. Potwierdza to także *Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z 1604 r.* Dokument ten wspomina, że przy spisaniu aktu ostatniej woli powinien być obecny kapłan, spowiednik albo inny duchowny. Oprócz tego testament miał być wniesiony „do ksiąg prywatnych testamentowych, w skarbie kościelnym ormiańskim będących”⁸. Ponadto w ramach praktyk związanych ze śmiercią, w które zaangażowany był Kościół ormiański i duchowni tego obrządku, należało do nich wiele innych obowiązków, w tym np. obligatoryjne dyspozycje dotyczące miejsca pochówku⁹.

W testamentach¹⁰ Ormianie lwowscy rzeczywiście mieli w zwyczaju na początku dyspozycji majątkowej „odkazywać” pewne niewielkie sumy, ale nie na Kościół, jako instytucję, lecz na wyższe duchowieństwo ormiańskie, nie zapominając także określić jego roli w swym umieraniu albo w działaniach z nim powiązanych. W aktach ostatniej woli często wzmiankowane są w określonej kolejności osoby duchowne zatrudnione przy pogrzebie albo w innych czynnościach religijnych po nim następujących. W codziennej praktyce zapisy na rzecz duchowieństwa ormiańskiego były dokonywane nawet przez samych przedstawicieli tego stanu, w tym i przez osoby należące

⁷ Cyt. za: S. Barącz, *Rys Dziejów Ormiańskich*, Tarnopol 1869, s. 208.

⁸ *Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.)*, упор. М. Капраль, Львів 2000, *Львівські історичні пам'ятки*, т. 2, s. 220-221; *Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego...*, s. 55.

⁹ S. Barącz, *op. cit.*, s. 208.

¹⁰ Zapisom pobożnym wyrażonym w szlacheckich oraz mieszczańskich testamentach poświęcono wiele uwagi w literaturze naukowej. Wystarczy wspomnieć o najważniejszych pracach: K. Justyniarska-Chojak, *Testamenty i inwentarze pośmiertne z ksiąg miejskich województwa sandomierskiego (XVI-XVIII wiek)*, Kielce 2010, s. 59-61; A. Karpiński, *Dobroczynne i religijne legaty lwowskich mieszczan w świetle ich testamentów z lat 1550-1700*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” R. 59, 2011, nr 3-4, s. 363-379; A. Karpiński, *Zapisy „pobożne” i postawy religijne mieszczek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w.*, [w:] *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI-XVIII w.*, red. M. Bogucka, Warszawa 1989, s. 203-234; Н. Білоус, *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII століття*, Київ 2011, s. 65-70; О. Вінниченко, *Побожні записи і порятунок душі в ментальності ранньомодерної людини на матеріалах шляхетських заповітів першої половини XVIII ст.*, „Наукові записки Українського католицького університету. Серія історія” 2010, ч. 2, вип. 1, s. 51-65.

do wyższej hierarchii duchownej. Przykładowo zapisy na potrzeby ormiańskiego duchowieństwa, poczynione przez biskupa koadiutora Deodata Nersesowicza, zostały podane w następujący sposób:

I[ego] m[ości] x[iędzu] arcybiskupowi¹¹ złotych sto, szescium wikaryom złotych sto dwadzieścia, drugim kapłanom złotych pięćdziesiąt, klerykom złotych dwadzieścia, na swice złotych sto osimdziesiąt, dwom zakonom za spiwania wigily w naszym kosciele złotych pięćdziesiąt, na dzwonienie złotych trzydzięci, na obiad kapłanom złotych pięćdziesiąt, na obiad ubogim złotych dwadzieścia, ubogim rozdac po pogrzebie złotych trzydzięci, posługującym koło ciała złotych pięć, xiędzu z zakrystyanowi złotych dziesięć, na wino do mszow złotych dwadzieścia, ministrantom złt. dziesięć, pannom zakonnym na obiad złt. czterdzięci¹².

Ten fragment testamentu biskupa koadiutora wskazuje na to, że on, tak jak i przeciętni Ormianie, był zobowiązany wypełniać przepisy Statutu ormiańskiego, a także płacił za usługi pogrzebowe przyzwoite sumy.

Świeccy Ormianie w swych testamentach również dotrzymywali pewnego porządku zapisów na rzecz osób duchownych, czasem nawet świadomie podkreślając, że robią to „stosując się do praw i starodawnych zwyczajów przy testamentach”¹³. Akty ostatniej woli zawierają wykaz osób duchownych z legacjami na ich rzecz. Podobnie jak Deodat Nersesowicz i jak tego wymagał Statut ormiański, testatorzy zapisywali pewną sumę ormiańskiemu arcybiskupowi lwowskiemu. We wszystkich wypadkach testatorzy nie wymieniali nawet imion arcybiskupa i biskupa. Z większości aktów ostatniej woli trudno zatem ustalić autentyczny stosunek testatora do osób duchownych, tylko niektóre testamenty zawierają nieco więcej informacji. Na przykład Jan Teodor Jaskiewicz uczynił zapis na rzecz arcybiskupa w sposób dość emocjonalny:

Iasnie w[ielmożnemu] i[ego] m[ości] x[iędzu] arcybiskupowi pastyrzowi ǃ dobrodzieia mego upraszam o benedyctią na drodze szczęśliwey wieczności ǃ leguje mu czerwony złoty ieden, upraszając, aby pamiętał na duszę moją¹⁴.

W tym akurat wypadku testator liczył jedynie na modlitwy hierarchy za swoją duszę, nie konkretyzował żadnych powinności, jakich oczekiwał. Natomiast w aktach ostatniej woli dość często określano obowiązki arcypasterza, czego nie przewidywało ustawodawstwo ormiańskie. W źródłach odnajdujemy wymagania testatorów co do

¹¹ W latach 1686-1715 arcybiskupem ormiańskim lwowskim był Wartan Hunanian, a Deodat Nersesowicz był przy nim biskupem koadiutorem w latach 1699-1709 (do śmierci). C. Lechicki, *Kościół ormiański w Polsce (zarys historyczny)*, przedm. D. Kajetanowicz, Lwów 1928, s. 179-180.

¹² О. Вінниченко, „Побожна смерть”. *Заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича (1709 р.)*, [w:] *Львів. Місто, суспільство, культура. Збірник наукових праць*, т. 8, ч. 2: *Культура, освіта, наука, церква*, ред. О. Аркуша, О. Вінниченко, М. Мудрий, Львів 2012, s. 51. Większe ustępy ze źródeł podawane są przez autorkę zgodnie z pisownią oryginalną (przyp. red.).

¹³ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: ZNiO), sygn. 1731 II, s. 129.

¹⁴ Ibidem, s. 300.

obecności arcybiskupa w trakcie ceremonii pogrzebowych¹⁵. Przykładowo Jakub Minaszewicz w testamencie ujął prośbę, by arcybiskup lwowski ormiański „przybył na pogrzyb processią” i odprawił dwie msze za jego dusze (testator przy tym zaznaczał, że płaci mu za „zasługi”)¹⁶. Z kolei Orszula Matiuszewiczowa legowała 30 zł „iasnie wielmoznemu y nayprzewielebniyszemu ie[go] m[ości] panu arcybiskupowi lwowskiemu ormienskiemu”, aby odprawił trzy msze święte w kaplicy, gdzie ma spocząć ciało testatorki¹⁷. Kolejny przykład to postać starszego nacji ormiańskiej, Zachariasza Zadykiewicza, który prosił arcybiskupa, by ten „raczył mszą s[więtą] odprawic y bytnością swoją pogrzyb [...] przyozdobic”. Towarzyszenie arcybiskupa ormiańskiego przy pogrzebie ciała testatora została wyceniona na 2 talary bite i została podyktowana nie tylko troską o zbawienie duszy, lecz także miała być elementem prestiżu. Biskupowi koadiutorowi wyznaczono taką samą sumę, w talarach bitych¹⁸. Warto jeszcze wspomnieć o Annie Baranowiczówniej, która w swoim testamencie prosiła arcybiskupa, aby ten sprzyjał pochowaniu jej ciała przy katedrze¹⁹.

Niektórzy testatorzy przekazywali hierarchom ormiańskim niewielkie sumy, czasem nawet mniejsze niż innym księżom. Po 7 zł arcybiskupowi (aby nie zapominał duszy testatorki) i jego koadiutorowi zapisała Barbara, wdowa po Mikołaju Derszymonowiczu. Natomiast swemu spowiednikowi księdzu Zachnowiczowi i księdzu Derszymonowiczowi testatorka zapisała po 10 zł, innym zaś księżom, będącym przy pogrzebie jej ciała – po 2 zł²⁰.

Sumy przewidziane dla metropolity ormiańskiego w różnych testamentach nie były jednakowe, lecz faktycznie zdarzało się, że pewna kwota pieniędzy się powtarzała (zob. tab. 1). Niektórzy testatorzy martwili się, czy dostatecznie wynagrodzą arcybiskupa. O tym świadczy fragment z testamentu Antoniego Derbedrosowicza, który przekazał arcybiskupowi 10 zł „wedle szczupłej fortunki” i martwił się, aby ten ją przyjął²¹. Z kolei Bogdan Sachagowicz w testamencie uczynił zapis na rzecz arcybiskupa, którego nazywał swoim pasterzem, zaznaczając, że to kwota wydzielona z jego „błachy [błahej] fortuny”. Warto tu zauważyć, że ów testator nie zapisał żadnych pieniędzy innym duchownym, bractwom czy klasztorom, a swojej córce (co prawda już wyposażonej) przekazał tylko 30 zł²². Anna Baranowiczówna także odwoływała się do swojej niezamożności, legując 18 zł arcybiskupowi²³. Ale darowano też

¹⁵ F. Wolański, *Postawa Ormian lwowskich wobec śmierci w świetle ich testamentów*, [w:] *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700-1939*, red. A. Bilewicz, S. Walaśek, Wrocław 1998, s. 36-37.

¹⁶ *Ibidem*, s. 33; О. Вінниченко, „Порятунок душі” у світлі testamentів львівських вірмен XVII-XVIII століть, [w:] *Лwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów miasta*, t. 9: *Życie codzienne miasta*, red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka, Kraków 2014, s. 78.

¹⁷ ZNiO, sygn. 1731 II, s. 269.

¹⁸ *Ibidem*, s. 27-28.

¹⁹ *Ibidem*, s. 194.

²⁰ *Ibidem*, s. 23.

²¹ *Ibidem*, s. 129.

²² *Ibidem*, s. 201.

²³ *Ibidem*, s. 194.

wyższe kwoty. Na przykład sędzia ormiański Mikołaj Manczukiewicz zapisał arcypasterzowi za mszę podczas pogrzebu aż 100 zł²⁴.

Przeznaczanie mocą testamentu pewnych sum na rzecz hierarchów i innych osób duchownych było traktowane przez Ormian nie tylko jako obowiązek wynikający z przepisów prawnych, lecz także jako pewna tradycja. Właśnie tak rozumiał swój zapis na rzecz metropolity kupiec ze Wschodu, Minas Garabiedowicz, który w swoim testamencie podkreślał, że przeznacza pewną sumę arcybiskupowi lwowskiemu i wikariuszom „według zwyczaju”²⁵. Taki przypadek, kiedy Ormianin spoza Lwowa zapisał pieniądze duchowieństwu lwowskiemu, nie był bynajmniej wyjątkiem. Donacje na rzecz arcybiskupa lwowskiego nie były też związane z faktem chęci bycia pochowanym we Lwowie. Sytuację taką dobrze ilustruje testament Stefana Szymonowicza z Jarosławia, w którym kazał on pogrzebać swoje ciało w kościele tamecznych jezuitów. Oprócz licznych szczodrych legat na kościoły i konwenty łacińskie, uczynił także zapis pewnej kwoty dla ormiańskiego arcybiskupa lwowskiego, aby ten duszę testatora „offirami świętymi ratować nie przepominał”²⁶.

Poza legatami dla arcybiskupa, zwykle w drugiej kolejności czyniono zapisy na rzecz biskupa koadiutora. Często sumy legowane biskupowi były identyczne, jak te przeznaczone na korzyść arcybiskupa. Taka sytuacja powtarza się w testamentach: Katarzyny Kubaczowskiej (po 7 zł)²⁷, Barbary Derszymonowiczowej (po 7 zł)²⁸, Zachariasza Zadykiewicza (po 2 talary)²⁹, Katarzyny Bogdanowiczowej (po 20 zł)³⁰, Anny Bernackiej (po 20 zł)³¹, Jakuba Minaszewicza (po 30 zł)³², Gabriela Bogdanowicza (po 30 zł)³³ (zob. aneks). W innych wypadkach zapisy dla koadiutora były nawet większe. Na przykład Marianna Bogdańska nic nie darowała arcybiskupowi, a jego koadiutorowi przeznaczyła 1 talar bity³⁴. Barbara Tumanowiczowa zapisała biskupowi 15 zł czerwonych, a arcybiskupowi tylko 100 zł polskich³⁵. Bywało i na odwrót. W swoim testamencie Mikołaj Kubaczowski³⁶ zapisał koadiutorowi nieco mniejszą (10 zł) kwotę pieniężną niż arcybiskupowi.

Oczekiwane od biskupa koadiutora, podobnie jak i arcybiskupa, posługi były określane tylko w niektórych testamentach. Na przykład Jakub Minaszewicz prosił koadiutora o odprawienie dwóch mszy, jednej śpiewanej, a innej *cum sua commodi-*

²⁴ Ibidem, s. 170.

²⁵ Ibidem, s. 121.

²⁶ Ibidem, s. 207.

²⁷ Ibidem, s. 10.

²⁸ Ibidem, s. 23.

²⁹ Ibidem, s. 27-28.

³⁰ Ibidem, s. 49.

³¹ Ibidem, s. 115.

³² Ibidem, s. 33-34.

³³ Ibidem, s. 46.

³⁴ Ibidem, s. 31.

³⁵ Ibidem, s. 42.

³⁶ Ibidem, s. 53.

tate. Biskup miał także przybyć na procesję pogrzebową. Legowana kwota była zatem opłatą za posługę³⁷.

Po koadiutorze, w następnej kolejności, lwowscy Ormianie czynili legaty na rzecz spowiednika, oczywiście wymieniając jego imię. Nierzadko przy tej okazji spisywano w testamentach oczekiwane od duchownych posługi na rzecz umierającego. Ormianie zapisywali w aktach ostatniej woli spowiednikom kwoty pieniężne od 3 do 50 zł (zob. tab. 1). Sumy legowane na ich korzyść były nieco większe niż sumy darowane innym księżom ormiańskim. Zdarzały się przypadki, kiedy na rzecz spowiednika testatora była legowana suma nawet identyczna jak ta przeznaczona dla arcybiskupa. Tak właśnie było w testamencie Zofii Bajdułowiczówny, która zapisała obojgu księżom po 50 zł³⁸.

Tak jak w przypadku zapisów dotyczących hierarchów, tak i w przypadku spowiedników Ormianie wskazywali na swoje oczekiwania względem nich przy pogrzebie i po jego zakończeniu. Zachariasz Zadykiewicz „odkazał” 1 talar bity swemu spowiednikowi księdzu Gabrielowi Zachnowiczowi na odprawienie mszy świętych, żeby pamiętał o duszy testatora³⁹. Jednak rola spowiednika testatora nie ograniczała się jedynie do udzielenia sakramentu pokuty i modlitw za duszę zmarłego. Miał on także według prawa ormiańskiego⁴⁰, co potwierdzała też i praktyka, być obecnym przy ułożeniu testamentu⁴¹.

Najczęściej po spowiedniku testatorzy czynili również zapisy na innych kapłanów, także i w tym przypadku określając swoje oczekiwania względem nich. We wszystkich badanych testamentach nie podano jednak ich nazwisk. Orszula Matiaszewiczowa legowała każdemu z kapłanów posługujących przy kościele ormiańskim po 4 zł, aby odprawili po jednej mszy świętej za jej duszę⁴². Z kolei wszystkim kapłanom, którzy mieli być na procesji pogrzebowej i odprawić po dwie msze (jedną przy pogrzebie, drugą następnego dnia), testator Jakub Minaszewicz zapisywał po 7 zł, a księdzu Gabrielowi Zachnowiczowi (mógł być spowiednikiem testatora) 16 zł za dwie msze⁴³. Wdowa kupca lwowskiego, Stefana Augustynowicza, Katarzyna Kubaczowska uczyniła legaty na rzecz osób duchownych (w akcie woli ostatecznej tuż po oddaniu duszy Bogu, ciała ziemi, długów wierzycielom), zapisawszy wszystkim kapłanom służącym przy kościele ormiańskim po 2 zł⁴⁴. Także Zachariasz Zadykiewicz określił obowiązki kapłanów mających być przy jego pogrzebie: mieli oni odprawić sto mszy, uczestniczyć w poświęceniu grobu testatora na drugi dzień, za co kazał, aby

³⁷ Ibidem, s. 33; O. Вінниченко, „Порятунок душі” у світлі тестаментів..., s. 78.

³⁸ ZNiO, sygn. 1731 II, s. 187.

³⁹ Ibidem, s. 28.

⁴⁰ O. Вінниченко, *Структура та формуляр тестаментів львівських вірмен...*, s. 466.

⁴¹ Eadem, *У правовому просторі „вірменської нації” Львова. Спадкування за заповітами. Регламентация та процедура надання їм юридичної сили в XVII – першій половині XVIII століття*, [w:] *Patrimonium. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи*, т. 2: *Ранньомодерна людина. Простір, влада, право XVI-XVIII століть*, ред. В. Михайловський, Я. Століцький, Київ–Краків 2015, s. 347, 349.

⁴² ZNiO, sygn. 1731 II, s. 269.

⁴³ Ibidem, s. 33; O. Вінниченко, „Порятунок душі” у світлі тестаментів..., s. 78.

⁴⁴ ZNiO, sygn. 1731 II, s. 10.

zapłacono im po 3 zł⁴⁵. Po 2 zł kapłanom za ich pracę zleciła wynagrodzić Marianna Bogdańska⁴⁶. Zdarzało się i tak, że testatorom brakowało pieniędzy na opłacenie księży. Anna Baranowiczówna prosiła w swym testamencie kapłanów, aby nie zapominali o jej duszy i łaskawie obeszli się z jej córką, ale jednocześnie podkreślała, że nic im nie „odkazuje”⁴⁷. Przeciętnie sumy legowane w testamentach na opłacenie kapłanów i wikariuszy ormiańskich stanowiły kwoty pieniężne wysokości od 2 do 20 zł.

Dopiero w dalszej kolejności, a więc po zapisach na rzecz arcybiskupa, biskupa koadiutora, spowiednika i innych kapłanów, testatorzy czynili zapisy na potrzeby zakonnic ormiańskich reguły Świętego Benedykta, na szpital, na bractwa i ubogich. Rzeczywiście w wielu testamentach dyspozycja zaczynała się właśnie od zapisów na duchowieństwo ormiańskie, lecz ich kolejność nie zawsze była taka sama. Ponadto Ormianie prosili o uczestnictwo w pogrzebie i modlitwy o zbawienie swojej duszy nie tylko duchowieństwo ormiańskie. Właśnie tak uczyniła Barbara Tumanowiczowa. Najpierw określiła sumę w wysokości 1 tys. zł na wydatki pogrzebowe – „na swice, na processyą, na pogrzeb, na summę spiewaną y wiliie, na dzwonienie, na rozdanie ubogim, na wyno ministrantom do mszy y na inne potrzeby”, a następnie rozporządziła przekazać pieniądze na odprawienie mszy świętych w różnych kościołach lwowskich według następującej kolejności:

(...) do kosciola katedralnego Ormienskiego na msze święte tynfów pięćset, do mianasterza Ormienskiego na przedmiesciu na msze święte tynfów trzydziesci, do Świętego Krzyza msze święte tynfów trzydziesci, do oycow theatinow takze na msze święte tynfów czterdziesci, do o[jców] reformatów takze tynfów piędziesiąt, do o. karmelitow bosych tynfów piędziesiąt, do o. bernardinow na msze święte tynfów piędziesiąt, do o. karmelitow trzewykowych na msze święte tynfów piędziesiąt, do o. dominikanow na msze święte tynfów piędziesiąt, do o. franciszkanow na msze święte tynfów piędziesiąt, do o. trynitarzow na msze święte tynfów dwadziescia y pięć, do o. dominikanow Marie Magdaleni na msze święte tynfów dwadziescia y pięć, do o. dominikanow obserwantow na msze s[więte] tynfów dwadziescia y pięć, do o. augustianów na msze s. tynfów dwadziescia y pięć.

Przeznaczyła też pieniądze na „roczynę” i na kamień grobowy (200 zł) oraz uczyniła zapisy na fundusz na rzecz ołtarza Świętej Barbary (4 010 zł), aby przez cały rok przed nim odprawiano po dwie msze na tydzień (we wtorek i piątek) za „zmarłe dusze”. Osobno wydzieliła 600 zł na wino mszalne i świece przed tym ołtarzem dla bractwa Świętego Grzegorza do dyspozycji jego prowizorów, „aby iako najskuteczniej exequowali”. Dopiero po tym testatorka zapisywała pieniądze arcybiskupowi ormiańskiemu (100 zł), jego koadiutorowi (15 zł czerwonych), kapłanom przy ormiańskiej katedrze we Lwowie (po 1 zł czerwonym), księdzu dziekanowi i spowiednikowi testatorki Zachnowiczowi (5 zł czerwonych), księdzu Augustynowiczowi (2 zł czerwone), księ-

⁴⁵ Ibidem, s. 27-28.

⁴⁶ Ibidem, s. 31.

⁴⁷ Ibidem, s. 194.

dzu Wartanowi Milkowiczowi (2 zł czerwonych), swojej siostrze należącej do zakonu Świętego Benedykta (300 zł), „przewielebnym pannom zakonnym” (300 zł)⁴⁸.

Inny przykład to testament Anny Bernackiej, która nie ograniczyła się do zapisów jedynie dla duchowieństwa ormiańskiego, ale legowała środki także dla zakonów łacińskich i – na samym końcu – dla benedyktynek ormiańskich⁴⁹.

W związku z przeznaczaniem przez Ormian pieniędzy na duchowieństwo i ormiańskie instytucje kościelne warto zadać pytanie o wysokość kwot. Reprezentatywnym przykładem może być testament Zofii Bajdułowiczówny, która „odkazała” pieniądze na wszystkie konfesje chrześcijańskie we Lwowie, przy czym na ormiański Kościół katolicki przeznaczyła najwięcej. Przytoczmy liczby: arcybiskupowi, spowiednikowi zapisała po 50 zł, wikariuszom ormiańskim – 35 zł, kapłanom – 30 zł, pannom zakonnym ormiańskim – 100 zł, szpitalowi ormiańskiemu – 50 zł, ubogim „wstydującym się” – 50 zł, pannie Magdalenie Hadziejowiczównie „w klasztorze zostającej” – 50 zł, ksieni ormiańskiej – 30 zł; natomiast oprócz tego przekazała mniejsze kwoty: po 10 zł polskich – dominikanom „do Ruzanca [!] Świętego”, karmelitom trzewickowym „do Szkaplerza Świętego”, karmelitom bosym, franciszkanom, trynitarzom „na msze święte”, augustianom, reformatom „na msze święte”, kapucynom, obserwantom, dla Świętego Jakuba, dla „manastera” ormiańskiego, dla Marii Magdaleny; po 20 zł – dla Świętego Jura, do bractwa Świętego Grzegorza. Prócz tego 1 tys. zł testatorka przekazała dla bractwa Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny⁵⁰.

Z kolei Barbara Tumanowiczowa „odkazała” wybranym zakonom łacińskim sumy nieco większe niż zakonowi ormiańskiemu⁵¹. Warto odnotować, że niektórzy Ormianie, zapisując legacje na kościoły i konwenty obrządku łacińskiego, określali je jako „polskie”⁵².

Część testatorów nie czyniła zapisów na rzecz duchownych, jak już wspomniano, z racji na ubóstwo⁵³, ale także niektórzy zamożni Ormianie nie przeznaczali pieniędzy na Kościół⁵⁴. Bywało też i tak, że w testamencie przekazywana była ogólna suma na całe duchowieństwo ormiańskie, bez szczegółowego rozróżnienia ile dla kogo⁵⁵.

Rola osób duchownych przy ułożeniu testamentu była nie tylko formalna, jako najbardziej doświadczonych w spisywaniu aktów ostatniej woli; mieli oni także, dokonując pewnych procedur prawnych po skończeniu spisywania testamentu, zadbać o „spokój” między spadkobiercami.

Bractwa ormiańskie odgrywały ważną rolę w życiu religijnym lwowskich Ormian. Na początku XVIII w. we Lwowie działały trzy ormiańskie stowarzyszenia religijne: bractwo Męki Pańskiej Świętego Grzegorza (założone 2 kwietnia 1640 r.),

⁴⁸ Ibidem, s. 41-42.

⁴⁹ Ibidem, s. 115.

⁵⁰ Ibidem, s. 187-188.

⁵¹ Ibidem, s. 41-42.

⁵² Ibidem, s. 53.

⁵³ Ibidem, s. 253-256.

⁵⁴ Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника, відділ рукописів (dalej: ЛННБУ), ф. 5: Оссолінські, оп. 1, спр. 1726 II, k. 73v-74.

⁵⁵ Ibidem, k. 35v.

bractwo Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny (utworzone przy obrazie Niepokalanego Poczęcia w 1654 r.) i bractwo Niepokalanego Poczęcia Matki Bożej Jazłowieckiej (ufundowane 20 kwietnia 1710 r.⁵⁶, a 6 listopada 1715 r. aprobowane przez arcybiskupa Jana Augustynowicza⁵⁷). Wreszcie 15 czerwca 1728 r. zostało założone bractwo Świętej Trójcy⁵⁸.

Zachowały się interesujące dokumenty dotyczące historii bractwa Niepokalanego Poczęcia Matki Bożej Jazłowieckiej. Statut tej konfraterni rozpoczynał się rozważaniami o zgorszeniu świata grzechami ludzkimi, które przeszkadzają w zbawieniu duszy:

Ku potomnym wiekom, kiedy wszystek krąg zkancerowany grzechownym trądem, oszczędny zarazony iadowitym Śmierci okrutnej zelescem, obumarły w niemocie lingwista zelaznego wieku, Antychrysta Czasu troszcząc się: z kąt na wiekuiście gniewu i niełaski Panskiej zdany banitą? Tak dalece że kiedy najwyższy Stwórca Iurdyke Sprawiedliwości zasada, zaraz grubą ciemnotą oko rozumu ludzkiego skazone powieki bezpiecznie k niebu wzniesć nie może. Ponieważ tak mogiła, iako dzikim ogłogem Dusze ma osaczone. Iednak że nie do szczędu w nadzieje skaliczeje iezeli go Cancellaria Miłosierdzia Boskiego z Xiąg żywota niewygluzuje. [...] Bo ciężką niewole w miłą swobode wieczną Śmierć w niesmiertelne zamienia Życie⁵⁹.

Celem bractwa było bezgrzeszne przygotowanie do śmierci:

Zaczynając tego Niepokalanego Poczęcia Błogosławionej Panny bractwo i przy innych nizej opisaných Artykułach ten ma być osobliwy cel i przedsięwzięcie wszystkich w tej congregacye conspirujących Braci Bogorodzice czcić i pod ię Najchwalebniejszą obronę do szczęśliwego z tego świata zescia, mutuis czrzcianskiej powinności officys samych siebie ad invicem wspomagać i ratować. Do tego tak szczęśliwego kąca, abyśmy iako najprędzej i najprzystoyniej dostąpić mogli [...] ⁶⁰.

Ostatni moment życia, „od którego pochodzi wieczność”, członkowie powinni byli polecać Najświętszej Pannie Maryi, a także przez całe swoje życie starać się unikać grzechów i dążyć do szczęśliwej śmierci⁶¹. Oprócz różnych artykułów o charakterze organizacyjnym statut bractwa zawierał również instrukcje dotyczące uczestnictwa członków bractwa w Actum Funebralem. Jeśli by któryś z braci zmarł, całe bractwo – na prośbę rodziny zmarłego – miało być przy „akcie funeralnym” i z pochodniami

⁵⁶ J. Bohdan, „*Mons pius*” *Ormian lwowskich*, Lwów 1928, s. 15. Można przypuszczać, że bractwo powstało *de facto* wcześniej. W testamencie biskupa koadiutora Deodata Nersesowicza z 1709 r. jest wzmianka, że zapisuje on 1 tys. zł na „nowe” bractwo. Z kontekstu widać, że stosuje się to do bractwa Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny. A pierwsze bractwo przy obrazie Niepokalanego Poczęcia zostało stworzone ponad pięćdziesiąt lat wcześniej, więc nie mogło być już nazywane nowym (O. Винниченко, „*Побожна смерть*”. *Заповім...*, s. 53).

⁵⁷ ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 1651 II, к. 10v.

⁵⁸ J. Bohdan, *op. cit.*, s. 15.

⁵⁹ ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 1651 II, к. 6-6v.

⁶⁰ Ibidem, к. 6v-7.

⁶¹ Ibidem, к. 7.

i świecami honorowo odprowadzić zmarłego do kościoła. Za udział bractwa w pogrzebie rodzina opłacała poniesione koszty, wrzucając pieniądze do skrzynki brackiej. Jeżeli brat pochodził z ubogiej rodziny, wówczas bractwo wykorzystywało swoje świece⁶². W odrębnym artykule zatytułowanym *O pogrzebach* uzasadniono obecność braci przy pochówku, a zwłaszcza przy sprowadzeniu ciała do grobu. W niektórych pogrzebach bracia mieli uczestniczyć *ex debito*, w innych mieli dostawać w zależności od zamożności rodziny zmarłego pewne sumy pieniędzy do skrzynki. Za niedotrzymanie tych norm była przewidziana kara. Bracia nie byli zobowiązani uczestniczyć w pogrzebach małych dzieci, chyba że z własnej woli chcieli wziąć w nich udział. Przy pogrzebie członkowie bractwa mieli chodzić z pochodniami wokół ciała. Ponadto każdego tygodnia czterej bracia według rejestru mieli czuwać przy ołtarzu, a jeśli zaistniała potrzeba, to jeszcze dwóch dodatkowo do nich dołączało⁶³.

Już w pierwszym dwudziestolecu po założeniu bractwa Niepokalanego Poczęcia Matki Bożej Jazłowieckiej stało się ono rozpoznawalne zarówno wśród Ormian lwowskich, jak i poza Lwowem, o czym świadczą między innymi darowizny na jego rzecz. Zachowały się dokumenty o zapisach wraz z prośbami o modlitwy za zbawienie dusz obciążonych grzechami. Donatorzy czasem występowali z imienia i nazwiska, a czasem anonimowo. 20 kwietnia 1710 r. uczyniono pierwszą ofiarę za duszę zmarłego („zabitego przez zbójów”) bez testamentu – Jana Nikorowicza. Za darowaną kwotę 2,5 tys. zł należało odprawiać każdego tygodnia (w środę i w sobotę) po dwie msze w kościele jazłowieckim, a prowent od 100 zł corocznie miał być przeznaczany dla kapłana (4 proc. rocznie)⁶⁴. Jednym z fundatorów był Szymon Nikorowicz, którego uważano za pierwszego prowizora i promotora tego bractwa⁶⁵.

Donacje na korzyść bractw różniły się sumami, ponadto odmienne były potrzeby samych fundatorów. Zofia Seryjewiczowa za pośrednictwem Mikołaja Zachariaszewicza przekazała bractwu 100 zł, a do obowiązków braci należało dawać po 4 zł na cztery msze każdego Dnia Zadusznego „na wieczne czasy”. Te koszty miały jednak zostać przeznaczone na modlitwy zaduszne dopiero po śmierci „pewnych dwóch osób”, a zanim to nastąpi bracia mogli wykorzystywać te sumy na własne potrzeby⁶⁶. Seryjewiczowa wydzieliła ponadto bractwu jeszcze 200 zł, z których po 4 zł rocznie bracia dawali na modlitwy za dusze zmarłych przy obrazie Panny Jazłowieckiej, a także przekazywali je do ormiańskiego monasteru Świętej Anny⁶⁷. Elżbieta Arandówna „na wieczne czasy” legowała bractwu rubinowe zausznicze, przeznaczwszy dochód z ich sprzedaży (90 zł prowizji rocznie) na światło do obrazu Najświętszej Panny⁶⁸.

⁶² Ibidem, k. 9-9v.

⁶³ Ibidem, k. 12.

⁶⁴ Ibidem, k. 15.

⁶⁵ Ibidem, k. 11.

⁶⁶ Ibidem, k. 15v.

⁶⁷ Ibidem, k. 16.

⁶⁸ Ibidem, k. 17v.

Często tego typu zapisy były czynione przez ludzi chcących zachować anonimowość. Tak na przykład w 1730 r. pewna osoba duchowna przekazała bractwu na modlitwy za dusze zostające w czyśćcu 100 zł. Z prowizji od tej sumy bractwo miało składać ofiarę za odprawienie pięciu mszy rocznie⁶⁹. Czasem ofiarodawcy bardzo szczegółowo opisywali sposób modlenia się za ich dusze. Na przykład po śmierci Anny Tyszkowej bractwo miało zapewnić odprawienie czterech mszy świętych w święto św. Anny (jako patronki zmarłej), matki Maryji⁷⁰.

Do bractwa pieniądze trafiały z różnych źródeł, nie zawsze wprost od fundatorów. Tak w 1748 r. koadiutor arcybiskupstwa lwowskiego, biskup egiński, Jakub Augustynowicz przekazał do skrzynki brackiej sumę 288 zł „odkazanych” przez Nazara Awakowicza (określającego się jako „Orientalis”) do kościoła w Eczmiadynie. Lecz o te pieniądze nikt się nie upominał, więc biskup przekazał je bractwu Matki Bożej Jazłowieckiej, aby oddawało procent od tej sumy (4 proc. rocznie) na naprawę katedry ormiańskiej we Lwowie⁷¹.

W latach 1710-1748 bractwo Niepokalanego Poczęcia Matki Bożej Jazłowieckiej w zapisach funduszowych otrzymało łącznie 5 257 zł oraz inne kosztowności z prośbą o organizowanie modlitw za zdrowie żyjących oraz dusze zmarłych fundatorów. Były to kwoty w wysokości od 25 do 2,5 tys. zł, ale należy podkreślić, że stanowiło to łącznie zaledwie 19 ofiar⁷². Jak na 39-letni okres nie było to zbyt wiele. Można więc ocenić, że w pierwszych dziesięcioleciach swojego istnienia bractwo nie miało zbyt dużej popularności wśród Ormian. Z kolei bractwo założone przy obrazie Niepokalanego Poczęcia otrzymywało (w okresie 1674-1783) średnio 475 zł rocznie⁷³. Większym uznaniem, jeżeli można sądzić o tym po zapisanych sumach, cieszyło się bractwo Świętego Grzegorza. Za okres 117 lat jego istnienia z zapisów przypadało na nie nie mniej niż 855 zł rocznie⁷⁴, a kwota największej ofiary (uczynionej przez Szymona Krzysztofowicza) sięgała 9 tys. zł⁷⁵. Najwyższe dochody z tytułu zapisów odnotowywało bractwo Świętej Trójcy, które od momentu założenia przez czterdzieści lat uzyskiwało średnio 1 648 zł rocznie⁷⁶.

W praktyce bractwo Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny rzeczywiście sprawnie przekazywało pieniądze z ofiar dla katedry ormiańskiej we Lwowie. Zachował się rejestr przychodów bractwa z lat 1727-1745, w którym opisano cokwartalne wypłaty zapisanych przez ormiańskich ofiarodawców pieniędzy. Zapisy te niekiedy były czynione na ofiarę na modlitwy za dusze zmarłych, a czasem za zdrowie żyjących. Na tej podstawie nie jesteśmy zatem w stanie rozróżnić, jaka była faktyczna kwota przeznaczana na modlitwy za dusze zmarłych fundatorów⁷⁷.

⁶⁹ Ibidem, k. 18v.

⁷⁰ Ibidem, k. 21.

⁷¹ Ibidem, k. 24.

⁷² Ibidem, k. 15-24.

⁷³ J. Bohdan, *op. cit.*, s. 35.

⁷⁴ Ibidem, s. 34.

⁷⁵ Ibidem, s. 33.

⁷⁶ Ibidem, s. 36.

⁷⁷ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, спр. 1717 II, к. 1-180.

Oprócz opisanych wyżej donacji bractwa ormiańskie do modlenia się za dusze oraz do organizacji tych modlitw były zobowiązywane testamentami. Pojawia się jednak problem z identyfikacją, o którym bractwie Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny (czy tym ufundowanym w 1654 r., czy Matki Boskiej Jazłowieckiej założonym w 1710 r.) w aktach ostatniej woli mowa. W żadnym z opracowanych na potrzeby tego artykułu testamentie nie skonkretyzowano, które z bractw testator miał na myśli, ponadto nie zdarzyło się, aby zapisywano kwoty na oba te bractwa równocześnie.

Zawarte w testamentach wiadomości o bractwach i ich funkcji podczas sprawowania czynności funeralnych są o tyle cenne, iż oprócz wymienionych kwot pieniężnych zapisanych na rzecz konfraterni, zawierają także wskazówki co do obowiązków dla braci. I tak, myśląc o zbawieniu swojej duszy, Marianna Bogdańska przekazała po 100 zł bractwom Niepokalanego Poczęcia (nie wiadomo któremu) i Świętego Grzegorza i nakazała im corocznie odprawiać po cztery msze⁷⁸. Jakub Minaszewicz z kolei zapisał bractwu Niepokalanego Poczęcia 150 zł, oczekując odprawienia sześciu mszy rocznie, natomiast reszta prowizji miała iść do skrzynki brackiej. Na bractwo Świętego Grzegorza – „ojca i patriarchy” – testator przeznaczył 300 zł, a prowizję z nich należało wykorzystać w następujący sposób: do skrzynki brackiej miało iść 10 zł, księdzu zakrystianowi, „co będzie ołtarz wielki vbirać na fest Ś[więtego] Grzegorza w poście” – 2 zł, „x[iężom] vicarium, co Summe będą spiewali” – 2 zł, a pozostała reszta – na dziesięć mszy dla księdza, odpowiedzialnego za ołtarz. Testator zapisał też bractwu jazłowieckiemu Najświętszej Panny Narodzenia 100 zł, z czego po 4 zł było przeznaczone na cztery „dachawan”⁷⁹. Barbara Minaszewiczowa w swoim testamencie określiła, jakich posług od bractwa Świętego Grzegorza oczekuje. Najpierw wspomniała, że jeszcze jej mąż zapisał 300 zł bractwu, aby na święto św. Grzegorza wydzielano z prowizji koszty na jedną mszę, a bracia mieli iść ze świecami w procesji. Następnie testatorka zobowiązała konfraternię, aby co rok dawała na cztery msze święte, które miały być odprawiane u ołtarza testatorki. Także bractwo „wiecznemi czasy” miało płacić kapłanowi i wnukowi testatorki Jakubowi za dwie msze, które mieli oni odprawiać cotygodniowo: jedną – przed ołtarzem testatorki za jej dusze i dusze męża w niedzielę, drugą – przed ołtarzem Świętego Krzyża, gdzie będzie spoczywała, za dusze jej rodziców⁸⁰. Z kolei Anna Bernacka zapisała temuż bractwu 30 zł, aby wpisano ją do rejestru sióstr bractwa⁸¹. Inny przykład to testament Bogdana Latinowicza, który przekazał bractwu Świętego Grzegorza 1 tys. zł z przeznaczeniem na pogrzeby Ormian, niemających na ich organizację pieniędzy⁸². Orszula Matiuszewiczowa w swoim testamencie rozpoczęła dyspozycję środków w pierwszej kolejności na rzecz właśnie bractw. Najpierw zapisała bractwu Najświętszej Matki Niepokalanego Poczęcia 1 250 zł, aby na każdy rok była wydzielana suma 52 zł z przeznaczeniem na odprawienie jednej mszy świętej cotygodniowo. Identyczną kwotę z takimi

⁷⁸ ZNiO, sygn. 1731 II, s. 31.

⁷⁹ Ibidem, s. 33-34.

⁸⁰ Ibidem, s. 359-1360.

⁸¹ Ibidem, s. 116.

⁸² Ibidem, s. 158.

samymi zobowiązaniami wydzielono bractwu Świętego Grzegorza Oświeciciela. Te msze miał odprawiać siostrzeniec testatorki, ksiądz Michał Butachowicz, penitencjarz metropolitański lwowski, „gdziekolwiek się obracać będzie” i do końca swego życia. Po śmierci tego kapłana msza święta miała powrócić do katedry ormiańskiej we Lwowie i należało ją odprawiać w zakrystii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Matki w niedzielę i w środy⁸³. Zapisy, tej samej wysokości, na te dwa bractwa uczyniła także Teresa Latinowiczowa⁸⁴. Natomiast Szymon Derszymanowicz zrobił zapisy na łacińskie bractwa we Lwowie. Bractwu Świętej Trójcy przy katedrze lwowskiej zapisał 36 zł, aby za dusze testatora mszę „rekwialną” odprawili i ciało odprowadzili. Taką samą sumę przekazał dla bractwa Różańca Świętego przy kościele dominikańskim, aby przed ołtarzem różańcowym odprawili mszę i także odprowadzili ciało⁸⁵. Teodor Jaskiewicz w przeciwieństwie do wyżej wymienionych testatorów nie zobowiązywał bractw do częstego odprawiania mszy. Prosił, zapisawszy im po 100 zł, aby zadbały one jedynie o jedną mszę na kwartał⁸⁶. Podobnie i Barbara Eminowiczówna prosiła tylko o osiem mszy rocznie⁸⁷.

Stosunki Ormian lwowskich z bractwami układały się różnie. Nie zawsze i nie każdy testator mógł prosić je o modlitwy. W swoim testamencie Mikołaj Kubaczowski nic nie zapisał bractwu Świętego Grzegorza, do którego rościł pretensje; prosił za to, by owe bractwo nie robiło krzywdy jego spadkobiercom. Na podstawie pewnych informacji zawartych w akcie ostatniej woli można wnioskować, że testator przed kilkoma laty zawarł kontrakt odnośnie do kamienicy, znajdującej się w ich wspólnej własności. Kubaczowski sporządził nowy dach dla całego budynku i wyremontował jego część zajmowaną przez bractwo, lecz bracia od tego czasu nie chcieli przykładać się ani do remontu kamienicy, ani do opłacania należnych podatków⁸⁸.

Warto zauważyć, że sumy zapisywane na rzecz wspomnianych bractw (Niepokalanego Poczęcia i Świętego Grzegorza) w większości wypadków były identyczne. Tylko w niektórych testamentach te kwoty pieniężne istotnie się różniły. Na przykład Anna Bajdułowiczówna bractwu Niepokalanego Poczęcia przekazała 1 tys. zł, a bractwu Świętego Grzegorza – tylko 20 zł⁸⁹. Niektórzy testatorzy czynili zapisy tylko dla jednego z bractw, zazwyczaj było to bractwo Świętego Grzegorza (zob. tab. 1). Największa suma zapisana w testamentach na korzyść obu bractw stanowiła 1 250 zł.

Należy także podkreślić, że kwoty przeznaczone dla bractw nie zawsze można traktować jako dochody brackie, bo – jak świadczą osobne zapisy, legacje funduszo-we i testamentowe – dysponowanie zapisaną sumą polegało w większości wypadków na wyliczaniu cokuwartalnie procentów na instytucje kościelne celem odprawienia mszy za żyjących oraz zbawienie dusz zmarłych fundatorów. Tylko niektórzy testato-

⁸³ Ibidem, s. 269.

⁸⁴ ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спп. 1726 II, к. 102.

⁸⁵ ZNiO, sygn. 1731 II, s. 99.

⁸⁶ Ibidem, s. 301.

⁸⁷ ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спп. 1656 II, к. 5v-6.

⁸⁸ ZNiO, sygn. 1731 II, s. 53.

⁸⁹ Ibidem, s. 188.

rzy, o czym wspomniano już wyżej, zezwalali bractwu wpłacać do skrzynki brackiej różnice między profitem z sumy i kwotą wyznaczoną w testamencie.

Badania pokazują, że tylko bogaci Ormianie przekazywali pieniądze dla bractw z prośbą o zadbanie o organizowanie modlitw za swoje dusze. W testamentach mniej zamożnych wzmianek o bractwach nie było. Wreszcie należy też zauważyć, że w opracowanych testamentach w ogóle nie ma informacji o zapisach na rzecz bractwa Świętej Trójcy.

Oprócz bractw ważną rolę w modlitwach za dusze zmarłych i uczestnictwie w pogrzebie testatorów odgrywały benedyktynki ormiańskie. Na ich rzecz Ormianie zapisywali w testamentach kwoty pieniężne różnej wysokości, zobowiązując je do modlitw o zbawienie dusz testatorów. Mikołaj Latinowicz przekazał benedyktynek ormiańskim 1 tys. zł, albowiem w klasztorze tym pozostawała jego córka Xusza, już wyposażona przez ojca. W zamian prosił siostry, aby póki on żyje, odprawiały litanię w niedzielę i piątek za jego zdrowie, a po śmierci za duszę⁹⁰. Mikołaj Manczukiewicz przeznaczył 1,2 tys. zł dla tegoż zakonu, zaznaczając, że służy tam jego córka Benedykta. W zamian oczekiwał, by siostry modliły się za jego duszę⁹¹. Szymon Derzymanowicz w swoim testamencie zapisał siostrom 1,3 tys. zł, te zaś miały zadbać, aby w każdą środę odprawiane były modlitwy przed ołtarzem brackim Najświętszej Panny Niepokalanego Poczęcia za duszę testatora i dusze męczące się w mękach czyśćcowych⁹².

Największą kwotę pannom zakonnym ormiańskim testamentem zapisała Barbara Eminowiczówna – 8 182 zł⁹³. Ale było i tak, że chcący zadbać o swoje dusze testatorzy przekazywali o wiele mniejsze sumy. Na przykład Zachariasz Zadykiewicz benedyktynek ormiańskim wydzielił tylko 10 zł za śpiewanie litanii po złożeniu jego ciała do grobu, a także za śpiewanie *Dies irae* w czasie mszy zorganizowanej na drugi dzień przez bractwo⁹⁴. Orszula Matiaszewiczowa zapisała im 200 zł, aby podzieliły te koszty między sobą⁹⁵. Marianna Bogdańska zapisała siostrom tylko 5 zł⁹⁶. Wreszcie byli i tacy Ormianie, którzy w ogóle nie ofiarowali pieniędzy na rzecz tego zakonu żeńskiego.

* * *

Rola duchowieństwa i bractw ormiańskich w praktykach powiązanych ze śmiercią była bardzo ważna. Wynikało to zarówno z prawa ormiańskiego, jak i tradycji religijnych uwarunkowanych osobliwościami obrządku Ormian lwowskich. Co prawda, po unii 1630 r. ta odrębność powoli się zacierала. Na przykład akty ostatniej woli spi-

⁹⁰ Ibidem, s. 160.

⁹¹ Ibidem, s. 173.

⁹² Ibidem, s. 99.

⁹³ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, с. 1656 II, к. 7v.

⁹⁴ ZNiO, sygn. 1731 II, s. 27-28.

⁹⁵ Ibidem, s. 269-270.

⁹⁶ Ibidem, s. 301.

sywane przez Ormian stały się podobne do testamentów układanych przez szlachtę obrządku łacińskiego. Osobliwość odróżniająca Ormian polegała na tym, że ich gromada była skoncentrowana wokół katedry ormiańskiej we Lwowie i tamtejszego duchowieństwa. Dla zamożnego Ormianina we Lwowie zwyczajną sprawą była obecność dużej ilości kapłanów ormiańskich przy pogrzebie, nie mówiąc już o wyższym duchowieństwie. Opłata za ich usługi, w zależności od możliwości, stanowiła przeważnie po kilka złotych (w nielicznych wypadkach kilkadziesiąt). Również osobliwą była rola bractw ormiańskich, które nie tylko brały udział w czynnościach funeralnych, lecz także były odpowiedzialne za organizowanie nabożeństw za zbawienie dusz Ormian po ich śmierci. Badania pokazują, że wysokość sum zapisywanych dla bractw, jak i kwot dawanych na odprawienie mszy rekwialnych, była w pewnej mierze ustalona dla środowiska lwowskich Ormian. Ważną rolę w praktykach powiązanych ze śmiercią odgrywały też zakonnice ormiańskie reguły Świętego Benedykta. Warto dodać, że po unii z Kościołem rzymskim zbliżający się do kresu życia Ormianie często zobowiązywali modlić się o swoją duszę przy pogrzebie i po jego zakończeniu także licznym zgromadzeniom obrządku łacińskiego we Lwowie jak i poza nim.

Tab. 1. Zapisy w testamentach Ormian pierwszej połowy XVIII w. dla duchowieństwa i bractw ormiańskich we Lwowie

	Data sporządzenia testamentu (data wpisania testamentu)	Testator	Rozmiar i charakter zapisów w testamencie, które mieli otrzymać:						
			arcybiskup	biskup koadiutor	kapłani i wikariusze ormiańscy	spowiednik	zakon ormiański reguły Świętego Benedykta	bractwo Świętego Grzegorza	bractwo Niepokalanego Poczęcia Świętej Panny Marii
1.	04.04.1702	Kubaczowska Augustynowiczowa Katarzyna	7 zł	7 zł	po 2 zł	–	–	–	–
2.	15.11.1702	Derszymonowiczowa Barbara, Mikołaj	7 zł	7 zł	po 2 zł	10 zł	10 zł	–	–
3.	31.03.1703	Zadykiewicz Zachariasz	2 talary bite	2 talary bite	po 3 zł kapłanom na pogrzebie	1 talar bity	10 zł	–	–
4.	05.12.1704	Bogdańska Marianna	–	1 talar bity	po 2 zł	3 zł	5 zł	100 zł, para lichtarzy cynowych	100 zł, sznurek pereł „uryańskich”
5.	18.12.1704	Minaszewicz Jakub	30 zł	30 zł	po 7 zł	16 zł	–	300 zł	150 zł na sześć mszy corocznie
6.	08.07.1705	Tumanowiczowa Barbara	100 zł	15 zł czerw.	po 1 zł czerw.	5 zł czerw.	300 zł	600 zł	–
7.	10.03.1707	Bogdanowicz Gabriel	30 zł	30 zł	po 3 zł	20 zł	–	100 zł	100 zł
8.	26.05.1707	Bogdanowiczowa Katarzyna	20 zł	20 zł	po 5 zł sześciu duchownym	20 zł	100 zł	30 zł	30 zł
9.	25.09.1707	Kubaczowski Mikołaj	30 zł	20 zł	„wszystkim kapłanom” 100 zł	–	–	–	–

10.	25.09.1707	Torosowicz Teodor	–	–	–	–	–	–	1 200 zł* (bractwu wybranemu przez żonę)
11.	10.03.1707	Bogdanowicz Dominik	100 zł	100 zł	30 zł jednemu kapłanowi	50 zł	3 000 zł	1 280 zł	120 zł
12.	06.02.1708	Bahadarowicz Bohos	–	60 zł	po 10 zł siedmiu wikariuszom, po 6 zł innym pięciu księżom	24 zł	30 zł	100 zł na cztery mszy corocznie	–
13.	10.08.1708	Torosowiczówna Zofia	2 talary	2 talary	–	10 zł	–	–	–
14.	08.05.1709	Nersesowicz Deodat	100 zł	–	po 20 zł wikariuszom (120 zł), 50 zł kapłanom, 20 zł klerykom	–	50 zł	300 zł	1 000 zł*
15.	11.11.1709	Nurkiewiczowa Barbara	„według pomiarkowania”	–	–	„według pomiarkowania”	–	–	–
16.	14.08.1710	Derszymonowicz Szymon	10 zł	–	18 zł	6 zł	1 300 zł	–	–
17.	08.03.1714	Bernacka Anna	20 zł	20 zł	50 zł	–	30 zł	30 zł	500 zł
18.	14.07.1715	Garabiedowicz Minas	„według zwyczaju”	–	„według zwyczaju”	–	–	–	–

19.	27.04.1716	Jaskiewiczowa Zuzanna	30 zł		po 4 zł wi- kariuszom (24 zł), po 2 zł kapłanom (24 zł)	18 zł	100 zł	100 zł	100 zł
20.	15.07.1716	Stefanowicz Tochman	–	–	–	–	–	–	–
21.	04.04.1712 (07.11.1716)	Derbedrosowicz Antoni	10 zł	8 zł	12 zł	4 zł	–	–	–
22.	27.04.1717	Mandanowicz Melchin	–	–	–	–			
23.	21.08.1717	Faruchowicz Bogdan	–	–	500 zł księżom i na msze	–	–	–	–
24.	12.05.1718	Minaszewiczówna Marianna	10 zł	–	–	8 zł	–	–	–
25.	24.10.1716 (22.01.1719)	Latinowicz Bogdan	1 zł czerw.	–	po półtalarze bitym	1 zł czerw.	–	1 000 zł	–
26.	9.02.1719	Brzezińska Krystyna	–	–	–	–	–	200 zł	150 zł
27.	20.02.1719 (04.04.1719)	Manczukiewicz Mikołaj	100 zł	–	po 1 talarze bitym wikariu- szom (48 zł)	–	200 zł	100 zł	100 zł
28.	27.01.1720	Bajdulowiczówna Zofia	50 zł	–	100 zł na mszę przy pogrzebie, 35 zł wikariu- szom, 30 zł kapłanom	50 zł	100 zł	20 zł	1 000 zł
29.	14.01.1721	Baranowiczówna Anna	18 zł	–	–	1 talar bity	–	–	–

30.	18.03.1720 (10.05.1721)	Sahakowicz Bogdan	12 zł	–	–	–	–	–	–
31.	01.07.1697	Szymunowicz Stefan	10 talarów bitych	–	100 zł do rów- nego podziału na wszystkich księży	–	400 zł	300 zł oraz 1 000 zł na srebrne lich- tarze do wiel- kiego ołtarza w katedrze ormiańskiej	300 zł
32.	25.02.1724	Dawidowiczowa Orszula	–	–	–	–	–	–	–
33.	19.11.1725	Matiuszewiczowa Orszula	30 zł	–	po 4 zł	–	200 zł	1 250 zł	1 250 zł
34.	17.05.1728 (31.01.1728 ?)	Jaśkiewicz Teodor	1 zł czerw.	–	po 2 zł, pół kamienicy	1 talar bity	–	100 zł	100 zł
35.	23.02.1726	Minaszewiczowa Barbara	100 zł	–	48 zł 8 gr wika- riuszom, 24 zł 4 gr sześciu kapłanom	20 zł	–	100 zł oraz 300 zł z fun- dacji męża	100 zł
36.	26.01.1730	Latynowicz Mikołaj	40 zł	–	po 6 zł oraz 1 000 zł na msze przed i przy pogrze- bie	–	–	–	–
37.	06.04.1726	Wakowska Elżbieta	500 zł arcy- biskupowi, wikariuszom i innym księżom	–	–	–	–	–	–

38.	03.05.1730	Bernatowicz Zachariasz	„według moż- ności”	–	„według moż- ności”	–	–	–	–
39.	10.05.1730	Latynowiczowa Tereza	–	–	–	–	–	1 250 zł	1 250 zł
40.	30.01.1739	Eminowiczówna Barbara	8 zł	4 zł	po 1 tynfie	–	8 182 zł	200 zł	200 zł

* Zapis na „nowe” bractwo, prawdopodobnie bractwo Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Jazłowieckiej.

Źródło: ZNiO, sygn. 1731 II; ЛННБУ, ф. 5, он. 1, снр. 1656 II, 1726 II.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO):
sygn. 1731 II.

Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника, відділ рукописів (ЛННБУ):
ф. 5: Оссолінські, оп. 1, спр. 1651 II, 1656 II, 1717 II, 1726 II.

Źródła drukowane:

Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604, wyd. i wstęp O. Balzer, Lwów 1912, *Studia nad historią prawa polskiego*, t. 5, z. 1.
Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.), упор. М. Капраль, Львів 2000, *Львівські історичні пам'ятки*, т. 2.

Opracowania:

- Balzer O., *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie*, Lwów 1909, *Studia nad Historią Prawa Polskiego*, t. 4, z. 1.
Balzer O., *Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519*, Lwów 1910, *Studia nad Historią Prawa Polskiego*, t. 4, z. 2.
Barącz S., *Rys Dziejów Ormiańskich*, Tarnopol 1869.
Bardach J., *Les dispositions à cause de mort dans l'Europe Centre-Este et de l'Est entre le 16e et le 18e siècle*, [w:] *Actes à cause de mort. Acts of last will*, part 3, Bruxelles 1993, s. 197-207.
Bohdan J., „Mons pius” Ormian lwowskich, Lwów 1928.
Justyniarska-Chojak K., *Testamenty i inwentarze pośmiertne z ksiąg miejskich województwa sandomierskiego (XVI-XVIII wiek)*, Kielce 2010.
Karpiński A., *Dobroczyenne i religijne legaty lwowskich mieszczan w świetle ich testamentów z lat 1550-1700*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” R. 59, 2011, nr 3-4, s. 363-379.
Karpiński A., *Zapisy „pobożne” i postawy religijne mieszczek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w.*, [w:] *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI-XVIII w.*, red. M. Bogucka, Warszawa 1989, s. 203-234.
Lechicki C., *Kościół ormiański w Polsce (zarys historyczny)*, przedm. D. Kajetanowicz, Lwów 1928.
Mikuła M., *Testament publiczny i prywatny w Statutach litewskich na tle praktyki prawnej*, [w:] *Prawo blisko człowieka – z dziejów rodzinnego i spadkowego. Materiały konferencji zorganizowanej przez Sekcję Historii Państwa i Prawa Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 7-8 marca 2007 r., red. M. Mikuła, Kraków 2008, s. 177-193.
Mikuła M., *Zakres przedmiotowy spadkobrania testamentowego w statutach litewskich*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2010, t. 3, s. 131-143.
Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, Kraków 2002, cz. 1.
Popiołek B., *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009.
Stopka K., *Ormianie polscy czy ukraińscy? O sposobie pisania historii Ormian na ziemiach dzisiejszej Ukrainy zachodniej*, „Lehahayer. Czasopismo poświęcone dziejom Ormian polskich” R. 1, 2010, s. 149-171.

- Stopka K., *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000.
- Winnyczenko O., *Praktyka spadkobrania testamentowego a rodzina szlachecka w świetle aktów ostatniej woli z ksiąg grodzkich lwowskich i przemyskich pierwszej połowy XVIII wieku*, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 6, 2014; *Rodzina na pograniczu kulturowym*, s. 53-74.
- Wolański F., *Postawa Ormian lwowskich wobec śmierci w świetle ich testamentów*, [w:] *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700-1939*, red. A. Bilewicz, S. Walasek, Wrocław 1998, s. 31-39.
- Zielecka-Mikołajczyk W., *Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów*, Warszawa 2012.
- Білоус Н., *Тестаменти киян середини XVI – першої половини XVII століття*, Київ 2011.
- Вінниченко О., „Побожна смерть”. Заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича (1709 р.), [w:] *Львів. Місто, суспільство, культура. Збірник наукових праць*, т. 8, ч. 2: *Культура, освіта, наука, церква*, ред. О. Аркуша, О. Вінниченко, М. Мудрий, Львів 2012, s. 44-55.
- Вінниченко О., „Порятунок душі” у світлі тестаментів львівських вірмен XVII-XVIII століть, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów miasta*, t. 9: *Życie codzienne miasta*, red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka, Kraków 2014, s. 73-83.
- Вінниченко О., *Виконання останньої волі сandomirського воєводи Яна Тарла (1750 р.). Хронологія подій*, „Вісник Львівського університету. Серія історична” 2010, вип. 45, s. 93-124.
- Вінниченко О., *Заповіт сandomirського воєводи Яна Тарла (1750 р.)*, „Вісник Львівського університету. Серія історична”, вип. 44, s. 385-415.
- Вінниченко О., *Заповіти шляхти Руського воєводства першої половини XVIII століття (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду)*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 2006, т. 252: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, s. 663-686.
- Вінниченко О., *Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського гродського суду)*, „Український історичний журнал” 2008, № 5, s. 68-87.
- Вінниченко О., *Конфлікти в шляхетському соціумі кінця XVII – першої половини XVIII ст. на сторінках заповітів (на матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду)*, „Соціум. Альманах соціальної історії” 2007, вип. 7: *Конфлікт та порозуміння в історії середньовічної і ранньомодерної Європи*, s. 161-173.
- Вінниченко О., *Побожні записи і порятунок душі в ментальності ранньомодерної людини на матеріалах шляхетських заповітів першої половини XVIII ст.*, „Наукові записки Українського католицького університету. Серія історія” 2010, ч. 2, вип. 1, s. 51-65.
- Вінниченко О., *Спадкування за заповітом в українських землях. Генеза і правова регламентація у шляхетському середовищі Речі Посполитої*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 2010, т. 260: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, кн. 1, s. 74-87.
- Вінниченко О., *Структура та формуляр тестаментів львівських вірмен XVII – першої половини XVIII століть*, [w:] *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди його 80-річчя*, редкол. О. Вінниченко et al., Львів 2012, *Українознавча наукова бібліотека НТШ*, ч. 33, s. 449-467.

- Вінниченко О., *У правовому просторі „вірменської нації” Львова. Спадкування за заповітами: регламентація та процедура надання їм юридичної сили в XVII – першій половині XVIII століття*, [w:] *Patrimonium. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи*, т. 1: *Ранньомодерна людина. Простір, влада, право XVI-XVIII століть*, ред. В. Михайловський, Я. Століцький, Київ–Краків 2015, s. 339-358.
- Вінниченко О., *Шляхетські тестаменти в канцелярії (На матеріалах львівських та перемишльських ґродських актів першої половини XVIII століття)*, [w:] *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku. Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej w Okunince koło Włodawy 10-12 września 2007 roku*, red. H. Gmirek, J. Łosowski, Kraków 2010, s. 635-655.

Оксана Вінниченко, „Прибуток” від смерті. Участь вірменських духовенства і братств у практиках, пов’язаних зі смертю у Львові першої половини XVIII століття

У ранньомодерний час львівські вірмени згідно правової регламентації та тривалої традиції записували на користь вірменських вищого та нижчого духовенства, монастиря та братств численні грошові суми. Вірменське законодавство не уточнювало з якою саме метою кожен вірменин мав вчинити запис на користь духовних осіб у тестаментях. Проте на практиці в актах останньої волі та інших документах містяться підтвердження того, що вірмени записуючи ці кошти взамін сподівалися на виконання певних зобов’язань. Як правило ці обов’язки були пов’язані із участю у похоронному обряді та молінні за душу під час похорону як і після смерті заповідача. Суми призначені для цього були подібними у багатьох заповітах, що може вказувати на існування більш-менш усталених оплат за послуги. Окрім вірменського духовенства вірмени просили про участь у практиках пов’язаних із смертю також ченців латинських орденів, що стало звичним явищем після вірменської церковної унії.

Ключові слова: Львів у першій половині XVIII ст., вірмени, тестаменти, вірменське духовенство, вірменські братства

Oksana Vinnychenko, Profit from death. Participation of the Armenian clergy and fraternities in the practices related to death in Lviv in the first half of the 18 century

In early modern times Lviv’s Armenians according to legal regulation and a long tradition to bequeath large amounts of money to the Armenian upper and lower clergy, monastery and fraternities. The Armenian common law does not define the purpose of such records for the benefit of clergy in the testaments. However, in practice the acts of last will and other documents contained proofs that Armenians disposed of some funds by last will instead of performing concrete obligations. Usually, these responsibilities were related to participation in funeral rituals and praying for the soul at the funeral and after the death of a testator as well.

The amounts of money granted for these ceremonial acts were similar in many wills, which may indicate the existence of more or less fixed charges for the services. In addition to the Armenian clergy, Lviv's Armenians asked the monks from the Latin orders and congregations to participate in practices connected with death, which became common phenomenon after the Armenian Church in Ukraine had entered the Union with Rome.

Keywords: Lviv in the first half of the 18 century, Armenians, testaments, Armenian clergy, Armenian fraternities